

Tapatumas be stokos: trijų atminties vaizdinių apmąstymas

JURGA JONUTYTĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

ANOTACIJA. Straipsnyje keliais pjūviais – kasdienių trajektorijų formavimosi, menamos ar tikros socialinės atskirties ir stokos kaip savitapatumo principo – apmąstomos skirtingos konkrečių trijų žmonių laikysenos socialinės ir daiktiškosios aplinkos atžvilgiu. Atskleidžiama, kad buities minimalumas kiekvienu atveju gali nurodyti į visiškai kitą žmogaus gyvenimo kontekstą, tad išoriškai pastebimas skurdas, kalbant apie konkretaus žmogaus aplinką, gali reikšti skirtingas laikysenas ir nieko bendra neturinčias patirtis. Keliamas klausimas, kiek konkretiems gyvenimams galioja bendros socialinės nuostatos, viešumoje formuojami modeliai ir jų implikuojamos žmogaus vertės nustatymo skalės. Križiškai aptariamose esencialistinė visuomenės samprata ir su ja susijusi tokia individo tapatybės sąvoka, kai asmens tapatumas esą susiformuoja nuolatos renkantis ir sekant socialiai galiojančius modelius. Straipsnyje aptariama kontingentiško tapatumo be stokos galimybė.

RAKTAŽODŽIAI: tapatumas be stokos, kontingentiška tapatybė, kasdienio gyvenimo trajektorijos, marginalumas, skurdas, atmintis.

Ar yra toks taškas, tokia menama erdvė ar būseną, kai pertekliaus dar nėra, o nepritekliaus jau nėra arba – kai pertekliaus jau nėra, o nepritekliaus dar nėra? Toks klausimas asocijuojasi su filosofiniais svarstymais apie laiką, dažnai prasidedančiais nuo klausimo apie dabarties neegzistavimą, nepagavumą: kad dabartis yra nuolat arba jau nebesantis, arba – dar neatėjęs laikas, kuriame yra ir praeinanti praeitis, ir ateinanti ateitis, tačiau pačios dabarties niekaip neužčiuopiame – dabarties, apie kurią vienintelę, paradoksaliai, ir galima pasakyti, kad ji yra. Nesunku pastebėti, kad šis paradoksas iškelia klausimą ne apie dabarties pagavumą, jos tikrovę ar netikrovę, bet apie praeities, dabarties ir ateities schemas patikimumą, apie jos galiojimą vienoje situacijose ir negaliojimą kitose.

Panašiai yra ir klausiant apie būklę tarp pertekliaus ir nepritekliaus: paklausus apie vietą tarp šių būsenų (suprantamų ekonomiškai, psichologiškai ar ontologiškai) užklausiama pati, iki tol tarsi neatrodžiusi keista, schema. Šitaip klausiant ir mėginant tokią būklę įvaizdinti, pavyksta išvengti šios pertekliaus ir nepritekliaus

skalės būtinumo ir metafiziškumo; ji ima atrodyti ne būtina, o atsitiktinė, laikinai ir lokaliai susiformavusi tapatybės įtvirtinimo koordinatė – t. y. tokia, be kurios ar šalia kurios dalis žmogiškų gyvenimų yra gyvenami. Tai ir bandysiu parodyti šiuo straipsniu. Čia pateikiu ne ekonominius ar etinius svarstymus, bet socialinės filosofijos tyrimą, kurio pagrindinė problema yra tapatumo be stokos galimybė. Stoką čia suprantu kaip nuolatinį siekį atitikti ką nors, tapti kuo nors, įgyti ką nors (nebūtinai fizinį dalyką) pagal perteikiamus „pasirinktinius“ modelius, t. y. kaip gyvenimą vis greičiau besivejant savo vaizdinį. Todėl ekonominė stoka – suvoktas ir kankinamas nepritekliaus patyrimas, ir psichologinė stoka – savęs vaizdinys, kuriame svarbiausia tai, kas turėtum ar galėtum būti, bet nesi, čia pasirodo kaip du pavidalai to paties paklusnaus atsako ekonominei ir socialinei tvarkai.

Būvio, paneigiančio stokos būtinumą tapatumo kūrimo procesuose, ieškosiu veikiau tarpdisciplininio būdu, kuris vienodai gali būti priskiriamas (taip pat – vienodai netinka) antropologijai, fenomenologiniam atminties tyrimui, socialinei filosofijai. Pasakosiu apie tris žmones – Elžbietą, Eleną ir Andrejų. Nors, žvelgiant objektyviai (šiuo atveju tai reiškia – paviršutiniu ir neniuanuojančiu žvilgsniu), visi šie trys žmonės gyveno visiškame skurde, vis dėlto jie, kiekvienas kitu būdu ir dėl kitos priežasties, šios pertekliaus ir nepritekliaus schemas išvengia; kiekvieno jų vaizdinys, likęs mano atmintyje, neturi nieko bendra su radikalaus skurdo vaizdiniais, nors visų šių trijų žmonių buities priemonių minimalumas buvo stulbinamas.

Mano gyvenime visi šie trys žmonės atsirado prieš dvidešimt–dvidešimt penkerius metus. Elžbieta ir Elena, nors ir daug kartų tuomet už mane vyresnės, buvo mano draugės, pas kurias lankiausi daug kartų (iš tiesų nesuskaičiuočiau). O Andrejų mačiau tik kartą – svečiavausi pas jį keletą valandų ir vėliau nepaprastai daug apie jį galvojau, mėgindama suprasti tai, ką mačiau ir ką girdėjau. Tad antropologija čia nėra atliekama kuriuo nors iš pagrįstų ir įtvirtintų metodų: šiuos žmones aprašau iš savo prisiminimų, kurie po šitiek metų yra labai stilizuoti. Tačiau galbūt kaip tik stilizacijos, kurią per kelias dešimtis metų atmintis neišvengiamai atlieka su žmonių portretais, čia ir reikia. Tos kelios detalės, akcentai, išryškinantys bendrą, gana vientisą, pavidalą, yra tai, kas liko, – kaip gerai nugludintame pasakojime – kondensavęsi į minimalią formą iš atsitiktinio ir iškrikusio daugelio valandų, dienų ir metų bendravimo.

Nesiekiu pateikti idealizuoto kaimo senukų ir senučių vaizdo (neva atskleidžiančio žmogaus ar vietos kultūros prigimties grožį). Straipsnis rašomas ne apie tradicinį kaimą, bet apie sovietinės visuomenės paribius, apie tarsi visiškame skurde ir, kaip reikėtų manyti, didesnėje ar mažesnėje socialinėje atskirtyje gyvenusius tris žmones. Tad čia aprašau jokių būdu ne ikimoderniąją, „tradicinę“ kultūrą ir gyvenimą, o priešingai – radikalizuotos modernybės sąlygomis išgrynintos ir suvienodintos visuomenės, kultivuojančios griežtumo ir nežmogiškumo pusėn perkeistus

(maskuojamus, bet klestinčius) kapitalizmo principus, „atliekas“ – tai, kas į ją netilpo, kas savo ar ne savo noru liko anapus schemas. Atskilę nuo visų grupių ir pogrupių, kiekvienas savo būdu ir dėl savų priežasčių, kiekvienas savo lūšnoje, jie gyveno taip, kaip suprato, ir bandė išlikti. Kiekvienas iš šių žmonių palaikė save taip kaip mokėjo ir norėjo, pagal tuos oraus gyvenimo vaizdinius, kuriais, kaip ryškiausiai ir patraukliausiai, galbūt – kaip vieninteliais, nesąmoningai vadovavosi. Tiek jie patys, tiek mano atmintis sukūrė savitas ir skirtingas tapatybės steigties paradigmas. Bandau parodyti, kad neegzistuoja joks būtinas ir vienakryptis saitas tarp socialinės normos ir atskiro žmogaus gyvenimo, kad esama daugybės kontingentiškų aplinkybių ir posūkių, suvoktai ar nesuvoktai nusėdančių į tai, ką vadiname tapatumu.

VAIZDINIAI ATMINTYJE

Taigi: Elžbieta, Elena ir Andrejus. Vienas kito nepažinoję, gyvenę vienas nuo kito per šimtą ar daugiau kilometrų, bet visi – labai panašiose nedidelėse vieno arba pusantro kambario lūšnose ir labai panašiomis sąlygomis. Elžbietos ir Elenos gyvenimai turi keletą formaliai bendrų bruožų: abi buvo jaunos merginos, kai grįžo iš tremties, abi – likusios visiškai vienos, be giminių, draugų ir be jokios pagalbos. Be nieko. Abi ištekėjo už pagyvenusių vienišų našlių vien tam, kad turėtų stogą virš galvos ir kokią vieną bulvę per dieną – abiejų vyrai gyveno labai skurdžiai, bet pastogę ir šiek tiek maisto šioms merginoms suteikė už namų ruošą ir priežiūrą. Apie Andrejų žinau tik tiek (kiek jis ir teleido apie save žinoti, į visus kalbinimus atsakinėjęs šypsena ir koku vienu dviskiemeniu žodžiu), kad jiedu su žmona visą gyvenimą priklausė itin asketiškų sentikių bendruomenei, kuri devintuoju XX a. dešimtmečiu jau buvo visiškai išnykusi ir toje vietovėje nebeegzistavo; jo žmona irgi jau ne vieną dešimtmetį buvo mirusi, taigi jis gyveno iš pirmo žvilgsnio visiškai vienišą ir skurdų gyvenimą. Kai susipažinau su Elžbieta ir Elena, jų vyrai taip pat jau buvo mirę. Jokių vaikų, jokios šeimos, jokių artimųjų jos neturėjo. Visi šie trys žmonės vertėsi lyg ir panašiai: gavo neįtikėtinais mažas pensijas (Elena – 12 rublių per mėnesį, t. y. oficialų sovietinės pensijos minimumą, Elžbieta – 8 rublius, t. y. mažiau nei minimumą; kiek gavo Andrejus – nežinau, bet abejoju, ar Sovietų Sąjunga jam, kaip niekur nedirbusiam „religiniam fanatikui“, galėjo skirti daugiau nei minimumą), visi maitinosi iš mažyčių daržiukų savo kiemuose (ne kur nors kolūkio paskirtoje žemėje). Elena dar turėjo ožką, keletą vištų ir šunį, Andrejus – kelias vištas ir, jei kam prireikdavo, už nedidelį užmokestį atlikdavo staliaus darbus; Elžbieta kartais, itin retai, parduodavo kokį nors savo tekstilės darbą – siuvinį, kaip ji pati vadino. Toliau, kadangi imuosi kiekvieno iš jų gyvenimo detalių, mėginsiu pateikti kiekvieno iš šių žmonių glaustą portretą.

Elžbieta

Elžbietos portretas turi visiškai aiškų centrą: ji nuolatos siuvinėjo ir piešė. Vien tik, visada tik siuvinėjo ir piešė. Iš kur imdavo medžiagų, ypač spalvotų siūlų, niekada nesupratau. Ji išnarpliodavo bet kokius (kaimynių atneštus) gniuulus ir panaudodavo kiekvieną kiekvieno siūlo centimetrą. Ardydavo nebelabai patinkančius senesnius darbus (juos išardyti be galo sudėtinga, nes tai siuvinėjimas, o ne mezgimas) ir tais pačiais siūlais siuvinėdavo iš naujo. Siuvinio pagrindu imdavo iš kaimynių išprašytas senas paklodes ir užvalkalus. Piešdavo – o piešdavo daug, ypač eskizų, nes viską, ką darė, darė pagal savo piešinius – anglimi ant to popieriaus, į kurį parduotuvėje vyniojo duoną, žuvį ir visa kita (spėju, kad kartais ji pirkdavo maistą ne tiek dėl jo paties, kiek dėl to rudo nelygaus popieriaus, kurio konsistencija vietomis buvo tokia keista, kad anglies žymės nesilaikydavo). Kai prirėkdavo kitos spalvos akcentų, imdavo po ranka pasitaikiusias daržoves, gėles, lapus ir viską, kas tik palieka ant popieriaus spalvą.

Elžbieta nuolatos kalbėjo (ne sklandžiai, bet padrikai, kaip ir dauguma dailininkų) apie savo „siuvinius“ – „kilimukus“ (t. y. didelius darbus) ir „poduškutes“ (t. y. mažus darbus), taip pat – apie paukščius ir gyvulius (pagrindiniai motyvai), apie „ponià“ (irgi labai dažnas motyvas tarp paukščių ir gyvulių; ponios eskizų, beje, buvo daugiausia tarp Elžbietos piešinių). Apie tai, kad kažkokie jauni vilniečiai jai atvežė „brudnos medžiagos“ (natūralaus lino drobės), kuri „neatmuša“ spalvos ir kaip ji dėl to kankinasi; kaip tas arkllys arba briedis čia per aukštai ir jį reikės išardyti, ir taip toliau.

Elžbieta anaipatol nebuvo maloni senutė – buvo įtari ir piktoka, visiškai uždara, nelinkusi bičiuliautis su prašalaičiais, ne itin mėgstama ir todėl nė kiek neglobojama kaimynų (kitaip nei Elena, ji gyveno ne vienkiemyje, o nemažame miestelyje). Elžbietos butis buvo tiek skurdi ir tiek apleista, kad kiekvienas kampas ir centimetras bylojo apie nepriteklių. Gėrė purviną vandenį iš visiškai sugriuvusio, niekada nevalyto šulinio, gyveno griūvančiame, daug dešimtmečių netvarkytame namelyje, kuriame šiukšlyno nebuvo tik todėl, kad beveik nebuvo daiktų. Atsitiktinių, visai netikėtai jos gyvenime atsiradusių, žmonių pagalbą jai (kambario sienų tapetavimą, elektros instaliacijos aptvarkymą, šulinio išvalymą, bulvių nukasimą ir pan.) ji suprato kaip savaime aiškų dalyką – tiesą sakant, nors pastebėdavo, bet jokios ypatingos reikšmės tam nesuteikdavo. Išskėstomis rankomis nelaukė nė vieno žmogaus; apskritai žmonių nelaukė, bet jei kas atvažiuodavo, net ir pirmą kartą, kalbėdavosi taip lakoniškai, lyg būtų namiškis, niekur neišvažiavęs daugelį metų ir jau gerokai įkyrėjęs. Jokio kokybinio skirtumo tarp žmonių – savų, svetimų, artimų, blogų ar gerų – ji nedarė. Nelabai jai tie žmonės rūpėjo.

Elžbieta gyveno savo siuviniais ir savo siuvinuose, – ne sociume, ne gamtoje, ne namelyje ir ne jo kieme. 1987 metais ją atsivežėme į Kauną (tai buvo antra ke-

lionė jos gyvenime po kelionės į Sibirą ir atgal), surengėme jos darbų parodą dailės technikumui salėje, ir ji pati nuo scenos pasakojo, ką ir kaip dirba. Prieš parodos atidarymą, kad būtų įdomiau laukti, buvo nuvežta į Kauno zoologijos muziejų, kur netekusi amo ilgam sustodavo prie kiekvieno paukščių stendo. Ten buvo jos pasaulis – sustingę paukščiai spalvotomis plunksnomis, kojomis ir snapais. Grožis buvo jos pasaulis, išgrynintas ir sustingdytas.

Elžbietos skurdas, kuris jai pačiai mažai matėsi ir menkai terūpėjo, buvo aiškiai kylantis iš visos jos buities apleistumo ir dėmesio perkėlimo, tiksliau – iš visiško dėmesio iškėlimo iš aplinkos ir jo sutelkimo į jos mėgstamą meną. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad ši moteris mums pateikia grynąjį modernios veiklos principą pagal Paulį Virilio: akceleravimą – vis didėjančią pagreitintą ir galiausiai išnaikinimą – visų kitų sričių, išskyrus vieną pasirinktąją.

E l e n a

Jos portreto aprašas nepalyginti trumpesnis, nes vienintelis dalykas, ką apie ją knieti parašyti iš karto, – kad ji pati, o ne kas nors, ką darė arba turėjo, pas ją atvažiuosiams teikė ramybę. Labai sunku suprasti – kodėl. Nuvežiau pas ją labai daug savo tuometinių draugų, ir visus ji priėmė kaip savo gimines: kepė blynus, vaišino, pasakojo nedaug, bet ypač daug klausinėjo – viskas ir apie visus jai buvo labai įdomu. Mano atmintyje Elena visą laiką bėgioja ir prabėgdama paglosto kiekvieną sutiktą padarą, ypač – žmogų, jeigu toks tuo metu yra šalimais. Žmones glostė ne po vieną kartą ir dar pasakydama kokį švelnų žodį (dažniausiai – „mažiukas tu mana“), pasidžiaugdama kiekvienu kaip pasiilgtu vaiku. Bet glostė ir šunį, ir ožką, ir krūmą kieme. Gyveno per melioraciją stebuklingai išlikusioje mažutėje trobelėje tarp laukų, toli nuo visų kaimų ir miestelių. Namelis buvo vieno kambario, be jokios atskiros patalpos virtuvei ar lovai. Lova, stalas, nedidelė spinta ir krosnis, ant kurios kepami blynai ir verdama sriuba. Langas labai mažas, bet papuoštas karpiniais iš laikraščio ir švarus. Dar – tai jau ir tada buvo labai keista – namelyje nebuvo elektros. Vakais Elena tiesiog eidavo miegoti. Kieme turėjo darželį su keliomis lysvėmis žirnių, bulvių ir dar keliomis paprasčiausiomis daržovėmis. Be ožkos ir dviejų ar trijų vištų, dar buvo labai susivėlęs šuo, mažiukas ir išmintingas kaip ir jo šeimininkė. Elenos buities niekaip negalėčiau vadinti skurdžia. Dar kvailiau būtų vadinti turtinga ar pakankama – tokia ji irgi aiškiai nebuvo. Galvojant apie Eleną pirmiausia supranti, kad čia netinka pati skalė. Pertekliaus ir nepritekliaus skalė visiškai neturi nieko bendra su Elenos gyvenimu.

Elenos buities minimumas yra anapus šios skalės. Jos „skurdas“ (sunku ir tarti tą žodį kalbant apie jos aplinką) niekaip, niekuo neišduoda nepritekliaus ar stygiaus. Elenos gyvenimas pristato mums kitą principą – kai dėmesys tolygiai paskirstomas visoms sritims ir nė viena nėra svarbiausia, pirmesnė, užėmusi visas mintis ir

atimanti visą laiką. Niekas neperšokama, niekas neakceleruojama. Nėra (kiek tai įmanoma) veiksmų hierarchijos – yra tik veiksmų vieta dienos, metų ar mėnesio tėkmėje. Dėl to veiksmai netampa nesvarbūs – priešingai, tada visi jie yra maksimaliai svarbūs. Elenos stabili būklė šalia pertekliaus ir nepritekliaus skalės tiesiog niekaip nesiasocijuoja nė su vienu iš šių dviejų skalės polių. Ji yra kokybiškai kita.

Andrejus

Tai vienintelis mano sutiktas žmogus, kurį neabejojant, papildomai neaiškinant ir nepersvarstant šio žodžio reikšmės, galima vadinti asketu. Lietuvos sentikiai sudaro skirtingas grupes. Nesigilinsiu (aš ir nebūčiau kompetentinga paaiškinti), kaip jų gyvenamosios skirtumai yra susiję su tikėjimo doktrinomis, tik pažymėsiu, kad ypač asketiškai gyvenančių sentikių yra labai mažai, o gal mūsų dienomis jau ir nebėra. Andrejus, su kuriuo susipažinau 1987 metais, – tuomet jis jau buvo perkopęs per devyniasdešimt – buvo kaip tik tokios sentikių bendruomenės atstovas, galbūt jau likęs paskutinis ir vienišas. Kad patekau pas asketą, o ne tiesiog pas neturtingą žmogų, supratau tik įėjusi į Andrejaus namelį: čia buvo kitokia gyvenama erdvė negu visos, kurias iki tol buvau mačiusi.

Andrejus buvo našlys ir gyveno vienas. Apie ankstesnį jo gyvenimą taip pat beveik nėra kas pasakoti: jiedu su žmona buvo nariai tos sentikių bendruomenės, kuriai priklausė dar ir Andrejaus tėvai. Niekada jokio valdiško darbo savo miestelyje Andrejus neturėjo, visas jo gyvenimas buvo sutelktas bendruomenės maldų vietoje, nedideliame ūkyje ir staliaus dirbtuvėje.

Andrejus buvo itin profesionalus stalius. Visa tai, be jokio ypatingo išvalgumo, iškart buvo galima suprasti iš jo daiktų. Palyginti nedideliame savo namo priemyje jis turėjo ir dirbtuvę, ir virtuvėlę: vienam kampe stovėjo varstotas, kitam – krosnis. Dar du baldai toje patalpoje – taburetė ir mažutė sieninė spintelė, kurioje turėjo tilpti ir staliaus įrankiai, ir kokie trys, ne daugiau, indai. Iš dirbtuvės durys vedė į vos didesnę kambarį net su dviem langais. Prie vieno jų stovėjo masyvus apvalus stalas puošniomis tekintomis kojomis. Kadangi mano užduotis buvo piešti vietos amatininkų gamintus daiktus, aš iškart atsisėdau ant grindų nusipiešti tų kojų. Visas pokalbis su namų šeimininku vyko man sėdint ant grindų ir piešiant.

Vis dėlto pabaigsiu pasakoti apie daiktus, nes tikrai nedaug esama namų, kurių visus daiktus gali aprašyti viename puslapyje. Prie stalo, kurį piešiau, stovėjo viena kėdė, o virš stalo pritvirtinta trumpa lentynėlė knygoms: ten galbūt buvo religinis tekstas (neištyriau koks, galbūt šventraštis) ir caro laikų staliaus žinynas su brėžiniais ir patarimais, kurį Andrejus noriai rodė, vartė ir aiškino, ką per kiek laiko išaina pagaminti. Daugiau tame kambaryje nebuvo nieko – ne tik stambių daiktų, bet ir smulkių dalykėlių. Kitame, vos kelių kvadratinių metrų kambaryje stovėjo lova su šiurkščios drobės šieniu kimštu čiužiniu, drabužių spinta ir kėdė. Visi trys baldai

masyvūs, su pagražinimais, be to, atrodė pagaminti tik prieš savaitę. Pats namas irgi neatrodė pastatytas seniau nei prieš pusmetį, jo nedažytos lentos – jau nugludintos, bet visiškai švarios. Iš tikrųjų buvo kitaip – namas statytas prieš Antrąjį pasaulinį karą, o baldai gaminti taip pat panašiu metu. Nesinorėtų, kad iš šio mano aprašymo namas pasirodytų negyvenamas. Andrejaus namai nebuvo nei tušti, nei skurdūs, nei apleisti: nebuvo jokio stygiaus ar nepritekliaus, jie buvo visiškai užpildyti ir gyvenami. Tik ilgalaikis dėmesys kiekvienai daikto vietai ir paskirčiai, taip pat, be abejo, ir neįtikėtina tų namų švara jiems galėjo sukurti tokį tikslų, gyvą ir neapdulkėjusį žmogaus trajektorijų tinklą.

Andrejaus tušti, bet maksimaliai jo dėmesiu užpildyti namai kūrė visai kitokią minimalios buities vaizdą negu Elžbietos lūšnelė. Vėliau daug kartų, prisimindama svečiavimąsi pas Andrejų, galvojau, kad pastebimų – matomų, apčiuopiamų, visais atžvilgiais esančių, t. y. naudojamų, daiktų į erdvę neišsina prikišti daug; jų patyrimo intensyvumas, dėmesio sutankėjimas ties jais reikalauja vietos. Gyvenamoji erdvė susikuria ne iš daiktų, kaip tokių, ne iš žinių, kaip tokių, ne iš juslinių ar kitokių patirčių, kaip tokių, bet iš dėmesio traukos vietų ir veiklos trajektorijų, kurios nesunkiai matyti ir prašalaičiams. Ir Elžbietos, ir Andrejaus, ir Elenos buities minimalumas buvo visiškai skirtinga, skirtingų priežasčių nulemta būklė, ir visiškai kitaip paveikianti. Bet nė vienos iš jų niekaip neišsina pavadinti skurdu ar nepriteklumi.

TAPATUMAS BE STOKOS

Pristačiusi tris atminties suformuotus gyvenimo vaizdinius, toliau noriu kalbėti apie juos visus kartu, ne lygindama, bet mąstydamą apie juos drauge kaip panašius vienu sunkiai nusakomu bruožu. Iki šiol jau turėjo būti aiškus jų skirtingumas, nepaisant regimo išorinio panašumo. Čia akivaizdžios ne tik skirtingos aplinkybių, prielaidų ir situacijų sanklodos (taip galima kalbėti apie mus visus), bet ir skirtingi jų būdai išsilenkti socialinių schemų ir tipinių vaidmenų.

Moderni tapatybė – prieštaringa sąvoka, grįsta gana prieštaringu savęs vertinimo ir savęs pateikimo mechanizmu. Vargu ar įmanoma ši keistą procesą apibendrinti išraiškiau, nei tai padarė Zygmuntas Baumanas: „klausimas ‘kas esi’ tau turi prasmę tik tuomet, kai tiki, kad galėtum būti kažkas kitas, nei esi; tik tuomet, kai turi pasirinkimą, kuo būti, ir tik tuomet, kai tai, ką renkiesi, priklauso nuo tavęs“ (Bauman, Benedetto 2004: 19). Ši šmaikšti ir tiksli formuluotė ne tik atskleidžia tapatybės kaip sąvokos prieštarumą, bet ir nurodo, kad daugybė (jei ne didžioji dalis) gyvenimų yra niekaip nesusiję su tokia keblia tapatybės gamyba. Trys mano pateikti pavyzdžiai yra žmonių, kurie nei renkasi, nei gali būti kuo nors kitu, nei yra, nei siekia atitikti kurį nors modelį ar prie jo artėti.

Reikia pabrėžti tai, ką jau minėjau: trys mano aprašyti žmonės gyveno pseudokomunizmo, t. y. itin sugriežtinto, suscheminto modernybės režimo, su slapta egzistuojančiomis itin šiurkštaus kapitalizmo „taisyklėmis“, sistemoje. Sistemoje, kur jie esą savo vaidmenį buvo pasirinkę iš gana griežtai rekomenduojamų ir siektinų modelių. Iš tiesų dėl klaidų aplinkybių ir viena po kitos išsirikavusių vien tik išgyvenimo reikalaujančių situacijų jie niekada jokių išorinių sąlygų nei socialinių vaidmenų rinktis negalėjo.

Moderniosios tapatybės sąvoka ir reiškinys, kartu su vaidmens pasirinkimo sampratomis ir praktikomis, randasi drauge su viešumo ir privatumo skirtimi. Apie pastarąją, kaip apie visiškai natūralią ir nepajudinamą, inertiškai mąstome panašiai taip, kaip ji galutinai buvo suformuota Naujaisiais amžiais: neva individualumas ir išskirtinumas, kurie susikuria dalyvaujant viešojoje erdvėje („teisiniuose, gynybos ir viešuosiuose reikaluose“ – Arendt 2005: 45), yra aiškaus turinio ir aiškios specifikacijos „aš“, kuris, būdamas vidujai savitas bei turtingas, steigia, vertina ir atsirenka išorinio pasaulio dalykus. Hannah Arendt, *Žmogaus būklėje* rašydama apie modernųjį skirties tarp viešosios ir privačiosios erdvių formavimąsi, atskleidžia paradoksalių šių sričių santykį: „viešoji sritis buvo rezervuota individualumui; ji buvo vienintelė vieta, kur žmonės galėjo parodyti, kas jie yra iš tikrųjų ir kad esą nepakeičiami“ (ten pat). Čia mums svarbus ryšys tarp kasdienių veiksmų akceleravimo ir taip H. Arendt įvardytų privatumo ir išskirtinumo. Kaip tik į sritį, kurioje žmogus yra ar tampa, ar siekia tapti išskirtinis ir savitas, susitelkiama labiausiai, ji tampa kasdienių veiksmų akceleracijos centru: visi kiti veiksmai tampa ne tokie svarbūs ar visiškai nebesvarbūs arba apleidžiami ar permetami kitam, tikėtina, mažiau svarbiam žmogui.

Akceleravimas yra kurios nors veiklos (taip pat, kaip siekia įrodyti P. Virilio, ir suvokimo) greitinimas, veiklą pirmiausia išretinant, paliekant tik būtiniausias ir maksimaliai supaprastintas jos dalis, visas kitas detales nupilkinant ar ištrinant. Galiausiai ta veikla dingsta iš kasdienių trajektorijų. Moderni ekonomika leidžia tai daryti iš savo veiklos apskritai išmetant kone visas sritis, išskyrus vieną – profesinę. Visos kitos padengiamos pinigais – ekvivalentu, už kurį kas nors kitas (geriausia, jei kur nors kitur) atlieka kasdienį darbą. Svarbu, kad akceleracija reiškia ne pagreitimą, bet greitėjimą – akceleruojant tam tikras gyvenimo sritis, jų randasi vis daugiau ir daugiau, didėja pelnas, gaunamas iš tos srities, į kurią visas dėmesys investuojamas. Šitaip ne tik šimtai kasdienio gyvenimo plotmių išnyksta galutinai (net ir tiek, kiek ką tik atrodė būtina, ilgainiui ima daryti kas nors kitas), bet ir bet koks žinojimas ar supratimas apie tas sritis negrįžtamai dingsta.

Elžbietos gyvenimas tarsi galėtų būti tokios akceleracijos pavyzdys, jei ne aplinkybė, kad pinigų – to dėmesio ekvivalento, kuris galėtų atsverti jai visiškai neįdomias sritis, – ji neturėjo visiškai: jai beveik nepavykdavo parduoti jokių savo darbų. Kaime jos siuvinių nė kiek nevertino, žmonių iš miesto (kaip mes) atvažiudavo

labai nedaug ir jie mieliau dalijo patarimus, negu ką nors pirko. Tačiau jos dėmesys vis tiek jau buvo perkeltas į vieną sritį; ir ne dėl numanomo uždarbio, o dėl visiškai kitų dalykų. Atradusi savo gabumus (neįtikėtinai ryškius ir iš tiesų neabejotinus), Elžbieta paprasčiausiai nebenorėjo daryti nieko kito – darė tik tai, kas jai buvo labai labai įdomu. Greičiausiai šitaip gelbėjosi nuo apmąstymo tos neįtikėtinai neteisybės, ją ištikusios jaunystėje, ir galbūt daugybės kitų sunkių prisiminimų. Tai labai sunku pasakyti. Jos dėmesio ir jos laiko nebuvo nei jos namuose, nei daržuose, nei kieme, nei gėlynuose, nei kaime tarp jo gyventojų, nei tose retose akimirkose, kai atvažiuodavo svečių. Ji turėjo tik tas priemones, kurias turėjo, ir tik tiek žinių, kiek turėjo, bet jos sukurtos kompozicijos bylojo apie jos aistrą dailei ir didžiulius gabumus.

Elžbietos buitis vis dėlto neįtikėtinai gerai rodė tai, kad pertekliaus ir nepritekliaus skalė, kurioje žmogus savo gyvenimą (ir save) sudeda, atsiranda kaip rezultatas šios veiksmų akceleracijos, kai su pagreičiu kuris nors veiksmas tiek įsibėgėja, kad kitas kasdienio gyvenimo patirtis išstumia į dėmesio užribį arba apskritai pašalina jas iš kasdienio gyvenimo. Pertekliaus ir nepritekliaus skalėje, kaip ir nurodo akceleracijos principas, nėra ir negali būti aukso vidurio ar bet kokio įsivaizduojamo neutralaus centro, nes jeigu jis būtų, jis nuolat slinktųsi į vieną ar kitą pusę.

Individualumas ir išskirtinumas, kurio steigties terpė yra viešoji erdvė, yra modernios tapatybės sąvokos centras, ne tik steigiantis pertekliaus ir nepritekliaus skalę, bet ir neleidžiantis matyti gyvenimų anapus jos. Bet jei galvojame apie konkrečius gyvenimus atskirų žmonių, kuriems vienaip ar kitaip suprantama viešoji erdvė, jos problemos ir diskusijos tebuvo ne tik nepasiekiamas, bet ir nesiekiamas šurmulys, aiškėja, kad ir šios pertekliaus ir nepritekliaus skalės jiems neįmanoma pritaikyti. Elžbietos gyvenimas būtų vienintelis iš visų, mano trumpai aprašytų, trijų gyvenimų, galintis labai maža dalimi ir labai tolimu panašumu atliepti šį modernios tapatybės principą: kurdama tarsi aiškiausią individualumą ir ryškiai iš aplinkos išsiskiriantį gyvenimo būdą, ji labiausiai priartėja prie pertekliaus ir nepritekliaus skalės. Galbūt jei iš tiesų puikūs Elžbietos darbai (kokios nors kitokios ekonominės tvarkos, o ne sovietinio kapitalizmo sąlygomis) būtų buvę pastebėti, vertinami bei perkami, tai ir ji būtų turėjusi daugiau nei aštuonis rublius per mėnesį; tada jos buities skurdumą palengva būtų pakeitę perkami patobulinimai, kompensuojantys jos pačios dėmesio stygių. Tačiau tai buvo neįmanoma, ir ji pati to niekaip nesiekė; viešaisiais reikalais ir viešąja nuomone apie ją pačią ji tiesiog nesidomėjo.

Andrejus neva sekė internalizuotais konkrečios religinės grupės (be jokios abejonės, atstovaujantčios viešajai erdvei) reikalavimais. Tačiau šios grupės šalia nebebuvo, jo gyvensenos principai buvo prižiūrimi tik jo paties – niekieno kito, jo gebėjimas tų principų laikytis niekam neatrodė nei įdomus, nei vertingas, nei išskirtinis. Ko gero, Andrejus ir nesilaikė principų griežtąja prasme; tiesiog gyveno taip, kaip buvo įpratęs, – vienintelį gyvenimą, kurį galėjo ir mokėjo gyventi, nors

bendruomenės, kurioje toks gyvenimas turėjo vertę, aplink jį nebebuvo. Be abejo, ir anksčiau, ir senatvėje jis gyveno taip, kaip gyveno, irgi ne tik dėl bendruomenės priežiūros. Iš tiesų vienintelė Elena iš visų mano aprašytų „atsiskyrėlių“ tikrai domėjosi kitais žmonėmis ir bendravo su jais ne per tarpininką. Tačiau savo namelyje, stovinčiam laukuose, turėjo ypač mažai progų ir galimybių jų susitikti. Elžbieta su žmonėmis ir pasauliu bendravo per tarpininką – savo kūrinis, jų spalvas ir kompozicijas. Andrejaus tarpininkas buvo aukščiausia kuriančioji galia, užtikrinanti kitoki jo santykį su žmonėmis, kaip tokiais, ar, veikiau, gerokai sušvelninanti kasdienio bendravimo su jais poreikį.

Taigi nėra taip, kad santykiai tarp visuomenės narių automatiškai atitinka tuos narius apibrėžiančias sąvokas; galima kalbėti, kaip visais šiais trim atvejais ir turėtume kalbėti, apie kontingentiškus socialinius santykius, kaip ir apie kontingentiškas tapatybes. Šie trys labai paprastai gyvenę žmonės, kurių kiekvieno butis buvo nusėdusi vos keliose trajektorijose, kurių istorijos nėra pripildytos įvairių galimybių, ryžtingų pasirinkimų ir pačių įvairiausių įvykių, demonstruoja kiekvieno iš šių gyvenimų daugialypumą ir visų jų visišką nebendramatiškumą. Nei pirma, nei antra nėra paaiškinama jokių vienu principu, nes kiekvienas konkretus gyvenimas kiekvieną principą ir menamą dėsningumą visiškai paneigia. Neesencialistinė socialinė filosofija, teigianti, kad kiekvienas tapatumas (žmogaus, žmonių grupės ar bet kurio tarpžmogiško saito) yra kontingentiško pobūdžio, kelia klausimą, ar įmanoma ir kaip įmanoma savo ar kito žmogaus gyvenimo artikuliacija, kaip ir žmogaus komunikacija su aplinka, kuri netyčinių ir atsitiktinių elementų neverstų būtinos, dėsningumams paklūstančios, struktūros dalimis (Laclau, Mouffe 2014: 82). Mano klausimas, kai klausiu apie Elenos, Elžbietos ir Andrejaus gyvenimus, yra kaip tik toks: ar tikrai šiuos gyvenimus reikėtų dėti į socialinį paribį, kaip nepakankamai įtvirtintas tapatybes, arba – kaip egzistavimo būdus, siekiant išgyventi už įsivaizduojamos skurdo ribos, arba kaip archajiškos tvarkos reliktus? Kodėl kaip tik jų istorijos negalėtų liudyti to, kad bet kuri socialinė tvarka kiekvienu individualiu atveju patiria nesėkmę, ypač jei žiūrime į labai ilgai gyventą ir labai aiškia, kartais ypač gražią ir keistą, formą įgijusį gyvenimą?

Vis dėlto reikėtų daugiau pasakyti apie tai, kad kontingentiška tapatybė ir kontingentiškas socialinis saitas jokių būdu nereiškia, kad tapatybės yra konstruojamos laisvai pasirenkant ar kad socialiniai saitai yra priimami ir atmetami vien tik paties žmogaus apsisprendimu. Sąvoka *kontingencija* nurodo vieną pakopą iki būtinybės. Tai nėra *atsitiktinumumas* (kaip tą žodį vartojame lietuvių kalboje) – atsitiktinumumas sąvoka turi kur kas silpnesnę tikėtinumumo laipsnį nei kontingencijos. Kontingentišką saitą ar kontingentišką aplinkybių susiklostymą būname linkę suvokti kaip būtiną ir vienintelį įmanomą, nors jis toks nėra. Asmens tapatumas, net ir suvokta saviapibrėžtis, yra kontingentiškas dėl to, kad daugybėje aplinkybių ir situacijų

sprendimų „aš“ tapo toks, koks tapo, ir negali būti matuojamas nei modeliu, kurį esą atitinka ar neatitinka, nei atskirais sprendimais, kuriuos esą gyvenime padarė teisingai ar neteisingai.

Andrejaus religinis asketiškumas yra ne jo nuolatos siekiamas vaizdinys, bet jo gyvenimas; Elenos lygiavertis dėmesio paskirstymas visiems, kad ir nelabai reikšmingiems, ūkio darbams irgi nėra jos sąmoningas ir kryptingas pasirinkimas sekant idėja, sąvoka ar vaizdiniu; Elžbietos atsiribojimas nuo bendruomenės ir užsidarymas vien kūryboje taip pat nėra jos pasirinktas, apsibrėžtas ir nuolat tobulinamas gyvenimo būdas. Galiausiai – jų visų trijų išoriškai regimas tarsi-skurdas yra visiškai kitose kontingentiškose aplinkybių ir veiksmų sekose atsiradęs ir labai skirtingose aplinkybių sanklodose susidaręs jų gyvenamosios aplinkos bruožas, kuris, sąžiningai kalbant, visais trim atvejais nėra tas pats ir neturėtų būti vadinamas tuo pačiu žodžiu. Elžbietos buities netvarka ir Andrejaus buities spindėjimas švara nėra iš tolo, nėra iš pirmo žvilgsnio nėra panašūs. Juos suplakti į vieną skurdo, nepritekliaus, neturto apibūdinimą galima tik vadovaujantis esencialistine visuomenės samprata, kai atskirų žmonių būvis ir jų sąveika kaip bendrabūvis yra matomi ir aiškinami tik keliose bendrose skalėse.

Labai panašus judesys siekiant kvestionuoti asmens tapatumą kaip esencialistinę kategoriją vyko ir epistemologiniame lygmenyje, konkrečiai ir anksčiau – fenomenologijoje. Jeanas-Paulis Sartre'as XX a. ketvirtajame dešimtmetyje paskelbia nedidelį darbą *Ego transcendencija*, kuriame teigia, kad *ego* (ir reflektyvusis *aš*, ir veiksminis *aš*, kuriuos jis atskiria) yra toks pat sąmonės produktas kaip ir kiti konstituojami sąmonės turiniai; *aš* nėra jokia sąmonės struktūra, sutvarkanti išorinio pasaulio patirtis (Sartre 2004: 50), – *ego* yra ne sąmonės savininkas, bet jos objektas (ten pat: 45). Skirtumas čia toks, kad *aš* tada tampa nebe aktyviuoju tvarkytoju, o aplinkybių dalimi. *Ego* yra pasyvus, todėl jis pasiduoda afektams: „produkuojantis *ego* patiria afektus iš tų rezonansų (*repercussions* – sukrėtimams), kuriuos jis produkuoja“; tuo tarpu sąmonės niekas negali paveikti, nes „sąmonė yra savęs pačios priešastis“ (ten pat: 35). Taigi tokia J.-P. Sartre'o argumentacija parodo *ego* kaip kontingentišką sąmonės turinį, kuris nėra nei kiek savarankiškesnis (nė kiek ne mažiau priklausomas nuo nebūtinai dėsningai kintančios aplinkos) už tuos turinius, kurie konstituojami kaip išorinio pasaulio elementai. Suvokianti sąmonė pagamina šunį ir save, kaip lygiaverčius tos pačios situacijos dalyvius. Sąmonė, pasak J.-P. Sartre'o, neturi visų pirma pasigaminti *aš* vaizdinio tam, kad imtų suvokti aplinką. *Aš* vaizdinys yra pagaminamas ir specifikuojamas tam tikrose situacijose, kuriose jis dalyvauja kuriame nors svarbiame santykiyje, kitaip sakant, ten, kur jo reikia.

J.-P. Sartre'as neteigia, kad savęs paties vaizdinys gali apskritai neatsirasti išorinio pasaulio konstitucijoje, – veikiau, kad šis *aš* gali rasti kaip nesprenžiantis, tik įsipinantis. Tai visiškai aiškiai yra mano aprašytasis Elenos atvejis: Elena pati sau yra ne

daugiau negu ta, kuri paduoda ésti šuniui, kuri pasidomi svečiu ir jam patarnauja, kuri nuravi bulves ir pasidžiaugia saulėtu rytu. Taip pat – ne daugiau negu ta, kuri niekam nepasakoja savo gyvenimo istorijos, nenorédama pašnekovo varginti ir jam įkyrėti. Ji, be jokios abejonės, yra tarp visų jos pasaulio daiktų, kaip juos pažįstantis ir jais besirūpinantis subjektas, bet ji yra savo pasauliui, o ne jos pasaulis yra jai. Svečiai yra dovana jai, o ne ji priiminėja svečius; jos gyvūnai yra nė kiek ne menkesni už ją, ir ji yra nė kiek ne svarbesnė už kartu su ja gyvenančius gyvūnus. Elena būtų ekosisteminės mąstysenos provaizdis vietoj antropocentrinės; tačiau toks poslinkis neįmanomas tol, kol modernioji tapatybė, kaip socialinio esencializmo dalis, veikia kaip vienintelis asmens tapatumo modelis.

Viena vertus, Elžbietos gyvenimas aiškiai rodo, kad kasdienio gyvenimo akceleracija, susitelkiant į vieną sritį, jos pačios akyse tarsi turėtų kurti aiškią jos pačios vietą ir laikyseną. Kita vertus, ji tai darė neturédama jokio sąmoningai siekiamo modelio (jei būtų turėjusi, gal būtų sėkmingiau pardavinėjusi savo kūrinis). Abejoju, ar suvokė polinkį gaminti „siuvinius“ kaip savo išskirtinį gabumą ir individualią raišką. Veikiausiai ji tiesiog rado žmogišką išgyvenimo būdą, ir šis gana aiškus tapatybės apibrėžimas (nors deklaruojamas ne žodžiu, bet kasdieniu veiksmu) buvo labai toli nuo tokio, kuris turi tikslus, siekiamą vaizdinį ir aplinkos primestą modelį. Šis vienintelis būdas išgyventi, pasinėrus į spalvas, piešinius ir kompozicijas, nepanašus į moderniąją tapatybę tuo, kad jis visiškai atribojo Elžbietą nuo viešosios erdvės (net ir minimaliai suprantamos) ir ta pati akceleracija veikiau atėmė iš jos individualumą ir orumą bendruomenėje – miestelis šiek tiek šaipėsi iš jos kaip iš keistuolės, bet ne su meile, o su atmetimu ir užmiršimu.

Galbūt tikslesnis šios laikysenos įvardijimas būtų askezė: pasitraukimas nuo pasaulio susitelkiant į vieną vienintelę sritį. Kaip tik taip šis terminas buvo suprantamas ne tarp krikščionių, bet antikinėje Graikijoje, tik taikytas labiau atletams nei amatininkams. Askezė kaip laikyseną filosofškai ir palyginti atsietai nuo teologinių doktrinų apmąstė Williamas Jamesas XX a. pradžioje. W. Jamesas lygina asketo ir kario laikysenas ir formuluoja mintį, kad askezė iš dalies yra kariaujančiajam būdinga laikysena, kuriai artimas herojinis nusiteikimas, savanoriškas skurdas, visiškas socialinio ir ekonominio komforto atsisakymas siekiant gyventi tiesoje. Kariaujanti žmonija, pasak W. Jameso, išsiugdė pasibjaurėjimą prabanga ir patogumu, todėl asketizmas yra žmogiška laikysena, kylanti iš noro priešintis (James 2002: 354–355). Arnoldas Gehlenas šią W. Jameso aprašytą asketo laikyseną interpretuoja kaip „pabėgimą nuo progreso ir civilizacijos eksperimentuojant su savimi“ (Gehlen 1961: 67). Kitaip sakant, asketo laikyseną nurodo kaip adekvačią kovą prieš vartojimą ir buvimą vartojamam. Žinoma, askezės laikysena XX a. filosofijoje analizuota daug kartų, ir anaip tol ne vien teologiniuose diskursuose: ji lyginama su maksimaliai sąmoningu nepasidavimu kapitalizmo principams arba, priešingai, jų sukūrimu (kaip

teorijose, susiejančiose protestantiškąją askezę su kapitalizmo principais). Tokie svarstymai, kaip matyti iš W. Jameso ir A. Gehleno pavyzdžių, bene svarbiausiu askezės požymiu laiko valingą ir artikuliuotą pasirinkimą gyventi anapus komforto.

Šiuo atveju, grynąja prasme, iš trijų mano pristatytų žmonių asketo apibūdinimas su didelėmis išlygomis tiktų tik Andrejui: viskas jo gyvenime, veikloje, namuose, kasdieniauose judesiuose yra daug kartų apgalvota, ir apgalvojus palikta tik tai, kas būtiniausia, ko niekaip nepavadintum pertekliumi. Elžbietos askezė, jei jos gyvenimo principus būtų galima taip pavadinti, yra atsitiktinė ar susiformavusi per laiką kaip šalutinis efektas. Šiai moteriai pakakdavo tik minimalių priemonių gyvybei palaikyti, tačiau šis minimumas buvo jos nepastebimas, neapmąstomas, niekaip sąmoningai nepalaikomas. Įdomiausia, kad jai nelabai rūpėjo joks jos buities patobulinimas, išskyrus, žinoma, siūlus ir medžiagas, reikalingas siuvinėti. Taigi ši atsitiktinė askezė, arba lavinimas vieno gebėjimo, nekreipiant dėmesio į kitus, visiškai kontrastuoja su Elenos buitimi, kurią irgi būtų galima pavadinti askeze. Su buitimi, kurioje taip pat labai ryškios, per ilgą laiką nusistovėjusios ergonomiškai minimalios trajektorijos, labai panašios į Andrejaus, bet iš dalies – ir į Elžbietos.

Elenos butis nuo anų dviejų žmonių skyrėsi tuo, kad ji buvo maksimaliai susitelkusi prie to veiksmo, kurį darydavo, visi smulkūs kasdienos veiksmai jai buvo visiškai lygiaverčiai. Tai neabejotinai taip pat yra askezė, tačiau tai – mistiko askezė, kurią tiksliai ir įtaigiai aprašė Johannas Eckhartas pamoksle apie Mariją ir Mortą („Apie atsižadėjimą“) ir kurią pavadino atsižadėjimo laikysena. Mokytojas J. Eckhartas parodo Mortą (ne susitelkusią į vieną dalyką, kaip besimokanti Marija, bet pasidalijusią tarp įvairių kruopščiai daromų darbų) kaip atsižadėjimo laikyseną pasiekusią, o ne kaip kryptingai vieno tikslo siekiančią asketę. Toks žmogus, pasak J. Eckharto, „nieko nenori ir neturi nieko, nuo ko norėtų išsivaduoti“ (Eckhart 1998: 153), – jis nesuvokia savo buityje nei stokos, nei pertekliaus, nors visą laiką (kaip Morta) dirba. Tokiems žmonėms, rašo J. Eckhartas, „darbas nieko nepriededa ir nieko neatima“ (ten pat: 192). Ši neįmanoma mistiko asketo laikysena, siejant ją taip pat ir su J. Eckharto atsižadėjimo sąvoka, Ernesto Laclau aprašoma kaip užsilaikymas kontingencijoje (Laclau 2014: 41–43). Veikale *Retoriniai visuomenės pamatai* E. Laclau rodo, kaip tam tikri diskursai, siekdami dominuoti, kontingentiškus dalykus verčia metafizinėmis būtinybėmis, ir jokia socialinė veikla neapsieina be šio kontingentiškų vyksmų perkeitimo į būtinus ir dėsningus. Kiekvienas įvardijimas, pasakojimas, diskursas, siekdamas socialinės galios, verčia metonimijas metaforomis, o kontingentišką aplinkybių susiklostymą – dėsningai vykusiais ar aukštesnės jėgos nulemtais procesais. Tuo tarpu atsižadėjimo ar užsilaikymo kontingencijoje laikysena yra tokia, kai bet kuri patirtis ir bet kuris veiksmas maksimaliai svarbūs. Dievo neįvardijamumas, aiškina E. Laclau, sukuria ekvivalencijos terpę, kuri yra radikaliai kontingentiška: jei nė vienas bruožas (net ir labai padidintas) negali būti

priskirtas Dievui, tada nėra ir savybių, išrūšiuojančių aplinkos konkretybes – aplinkos daiktus ir kasdienius veiksmus – pagal svarbą (ten pat: 48). Yra tai, ką reikia padaryti kasdien, ir visa yra vienodai įdomu ir vertinga. Ši laikysena vėlgi visiškai nebūtinai atsiranda sekant kurios nors religijos nustatomomis taisyklėmis – tai dar vienas būdas išsilenkti pertekliaus ir nepritekliaus skalės ir būti tapačiam sau be to siekiamo modelio, kurio stokojama.

Elenos gyvenimas, tolygiai paskirstant dėmesį tarp smulkių kasdienos detalių, iš tiesų gali būti E. Laclau aprašomos užsilaikymo kontingencijoje laikysenos vaizdinys. Autorius kalba apie susilaikymą nuo universalizavimo ir metaforizavimo, nuo kontingencijos pavertimo dėsniu – kaip tik nuo tų dalykų, kurie ir priverčia susitelkti prie vieno veiksmo, jį be galo tobulinant ir sukuriant skirtingų savo verte veiksmų struktūrą. Tada vadinamieji kasdieniai veiksmai imami suprasti kaip rutina ir buitis, niekaip neapibrėžiantys ir neapibūdinantys veikiančio asmens. Asmenį apibūdina tai, ką jis daro „svarbaus“. Tuo tarpu kontingentiškas subjektas (jei galime tokį įsivaizduoti, o Elenos vaizdinys turėtų padėti tai padaryti) lieka be įsivardytos tapatybės, be moderniosios tapatybės, suformuotos per daugiau ar mažiau socialiai svarbų išskirtinumą. Kontingentiško subjekto tapatumas, arba – supratimas, ką ir kaip šiuo momentu turiu (noriu, galiu ar ir privalau) padaryti, tokiais susilaikymo kontingencijoje atvejais lieka neįvardytas ir neužfiksuotas – iš jo neatsiranda joks suvoktas ir artikuluotas *aš*. Jei mano atmintis nebūtų suformavusi Elenos vaizdinio, tada tokią gyvenimą laikyčiau hipotetine ar tokia, kurios link įmanoma tik asimptotiškai artėti. Tačiau Elenos gyvenimas buvo kaip tik toks, ir ne dėl kokios nors religinės praktikos, o dėl visiško nesvarbumo sau pačiam. Ne dėl kryptingo artėjimo prie tokios laikysenos kaip prie tikslo, bet dėl nieko nenorėjimo ir nieko nesitikėjimo nei iš visuomenės, nei iš lemties.

Tie trys mano prisimenami gyvenimai tarsi-skurde ir tarsi-atkirtyje yra anaipol ne skurdo ir socialinio paribio, o niekada sąmoningai nesirinktos ir nesiektos, bet akivaizdžiai pasiektos laisvės pavyzdžiai. Šie gyvenimai nėra nei paradigminiai, nei sistemiskai būtini. Laisvė čia yra gyvenimas kontingencijoje, kuris pasirodo kaip gyvenimas daroje „su tuo, ką turi“, ir su tuo, kas vyksta. Elena tokį susitaikymą įkūnija savo visiška atsižadėjimo ir pasinėrimo į kasdienį darbų ciklą laikysena; Andrejus dėmesį perkėlęs į transcendentinę plotmę, taip buvo mokomas daryti nuo mažens ir jau seniai pamiršęs bet kokią tokios laikysenos būtinybę; Elžbieta visą savo laiką ir didžiąją dalį sąmoningų būsenų yra atidavusi savo kūriniams, kurie niekam, išskyrus ją pačią, daugiau nereikalingi. Nė vienas iš šių žmonių neturi išorinio, iš visuomenės poreikių ir principų ateinančio, modelio, kuris būtų siekiamas, bet nepasiekiamas. Modelio, kuris, kaip įsivaizduojama, ne tik nustato, kuria kryptimi formuojamas asmens *aš*, bet ir jungia vieną ar kitą socialinę grupę – visuomenę, tautą, atskiras profesines ar vartotojų grupes, religinę bendruomenę ir kt. – į vieną

visumą. Tai, ką mums atskleidžia šie trys gyvenimai, gyventi šalia visų įsivaizduojamų daugiau ar mažiau tipinių socialinių vaidmenų, yra kontingentiškų tapatybių, kurioms susikurti nereikia stokos principo, galimybės. Taip pat – kontingentiškų socialinių ryšių galimybės. Kartu jie sufleruoja kiekvienam, į juos įsižiūrinčiam, kad galbūt visuomenės sąvoką mes esame pernelyg natūralizavę ir net personalizavę, kad anapus teorijų jos nėra nei kaip aiškios struktūros, nei kaip konkrečių principų, nurodymų, modelių ir vaidmenų rinkinio: egzistuoja kontingentiški socialiniai santykiai, t. y. susiklosčiusios, viena su kita susiliečiančios glaudesnės ir ne tokios glaudžios jungtys tarp žmonių; egzistuoja kontingentiškos tapatybės, neatitinkančios moderniosios tapatybės apibrėžties ir nesiformuojančios pagal jos logiką.

Tapatumas be stokos yra galimas ir ne toks retas išsilenkimas nuo socialinių schemų, sistemų, modelių, ir jis būdingas ne kokiam nors išoriškai atpažįstamai grupei, o patiems įvairiausiems žmonėms pačiais įvairiausiais variantais. Šie išsprūstantys tapatumo pavyzdžiai buvo įmanomi (akivaizdu) ir pavyzdinės totalitarinės tvarkos, t. y. sovietinės visuomenės, sąlygomis – visuomenės, kuri ypač aiškiai nustatydavo vaidmenis ir jų ribas, kūrė daugiau ar mažiau vienaplotmes ir vienakryptes skales, taip pat – visiškai neadekvačias bausmes (ir žiaurias, nepalankias sąlygas) tiems, kas jų nesilaiko, ir braižė įsivaizduojamas koordinacinių sistemas bet kurio žmogaus vertei nustatyti. Nieko nepavyko. Trys mano aprašyti žmonės šiose koordinacinių sistemose būtų vargani, nieko nepasiekę ir tamsūs senukai. Mano atmintyje tai yra pavyzdžiai absoliučiai išsipildžiusių, nieko nestokojančių gyvenimų, kuriuose pasiekta viskas, ko šiems žmonėms norėjosi.

Vaidiniai mano atmintyje yra sudaryti iš apibendrintų tų žmonių kasdienio veikimo trajektorijų; šios trajektorijos savo ruožtu atsirado ne (ar bent jau – ne vien) dėl kokio nors socialinio pasirinkimo ar tapatybinio sprendimo, bet dėl ilgo ir nelengvai besiklosčiusio gyvenimo, kurio kiekviena situacija, žiūrint į ją neprisimerkus, buvo nedėsninga ir nebūtina. Nėra jokio konkrečiai lokaliai kultūrai, moderniai visuomenei, totalitarinei arba kapitalistinei tvarkai ir t. t. būdingo tapatumo steigties modelio; jei jis bandomas įteigti, tada iš jo išsprūsta žmonės, kurių gyvenimas gali tik visiškai formaliai patekti į vieną ar kitą kategoriją (skurdo, askezės, menininko, religinio fanatiko ir t. t.), tačiau jis rodo tik galimų sutapimų (galbūt vienu ar kitu metu arba vienoj ar kitoj vietoj dažnesnių) sanklodą.

Žmonės, kurie pasakoja savo gyvenimo istoriją, nebūtinai struktūruoja ją pagal privalomus principus ir aiškina pagal matytus ir girdėtus modelius. Lygiai taip ir sutiktų ar pažintų žmonių gyvenimus atmintis išlaiko kaip visiškai unikalius ir dažnai nesilaikančius įteigtuose socialiniuose modeliuose, vaidmenyse ar laikotarpio aprašymuose.

LITERATŪRA

- Arendt Hannah 2005. *Žmogaus būklė*, iš anglų k. vertė Aldona Radžvilienė ir Arvydas Šliogeris, Vilnius: Margi raštai.
- Bauman Zygmunt, Vechi Benedetto 2004. *Identity*, Cambridge, Malden: Polity Press.
- Eckhart Johann 1998. *Traktatai ir pamokslai*, sudarė Antanas Rybelis, iš vokiečių k. vertė Ramutė Rybelienė... [et al.], Vilnius: Pradai.
- Gehlen Arnold 1961. *Anthropologische Forschung. Zur Selbstbegegnung und Selbstentdeckung des Menschen*, Hamburg: Rohwolt Taschenbuch Verlag.
- James William 2002. *The Varieties of Religious Experience*, Pennsylvania: Pennsylvania State University.
- Laclau Ernesto 2014. *The Rhetorical Foundations of Society*, London, New York: Verso.
- Laclau Ernesto, Mouffe Chantal 2014. *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*, London, New York: Verso.
- Sartre Jean-Paul 2004. *The Transcendence if the Ego*, London and New York: Routledge.
- Virilio Paul 2009. *The Aesthetics of Disappearance*, Los Angeles: Semiotext(e).

Identity without Lack: Reflecting on Three Memory Images

JURGA JONUTYTĖ

S u m m a r y

Employing several perspectives, the article deals with different individual attitudes towards the social and material environment. The subject of analysis comprises everyday life trajectories of three individuals that could formally be defined as “weirdos” expelled by the Soviet society, and the peculiarities of their attitude to the living environment. All these three people were rather elderly in the 1980s, and had completely established their peculiar individual relationship with their own life. The most vivid aspects of this individuality are completely at odds with standard ways of shaping the modern identity and with social roles enforced (or cultivated underhand) by the Soviet regime. The author of the article demonstrates that minimalistic living surroundings in each case can indicate entirely different context of the human life. Thus, external poverty of the individual living conditions can testify to absolutely different attitudes and discrepant experiences. The question is, to what extent does common social norms and publicly shaped patterns implying scales for measuring human worth apply to individual lives? The author goes on to give critical discussion of concepts defining the essentialist society and the related individual identity that is allegedly shaped by making constant choices and following socially valid patterns, as well as presenting the possibility of contingent identity without lack.

Gauta 2017-06-19